

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA TÜRK HEYETİ İLE TBMM HÜKÜMETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

TEMUÇİN FAİK ERTAN

GİRİŞ :

Lozan Barış Konferansı, bugüne değin Türk dış politikası ile ilgili olarak ele alınmış ve incelenmiş bir olaydır. Elbette, yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığının, tüm dünya tarafından kabul edilmesi anlamına gelen bu antlaşmanın, böyle bir çerçeve içerisinde ele alınması doğaldır. Ancak Lozan'ın dış politikada olduğu kadar Türkiye'nin iç politikasını da etkilediği bir gerçektir. Lozan Konferansı, gerek görüşmelerin başlamasından evvel, gerek görüşmelerin devam ettiği günlerde ve gerekse görüşmelerin sonuçlanmasından sonra Türkiye'de politik atmosferi en fazla etkileyen olaylardan birisi olmuştur.

Bu nedenle Lozan Barışı ile ilgili olarak yapılan bu araştırmada, Lozan'daki Türk heyeti ile TBMM Hükûmeti arasındaki ilişkiler temel konu olarak alınmıştır. Bir başka deyişle, bu araştırma için Lozan Konferansı'nın Türk iç politikasına yansımalarının ele alınması diyebiliriz.

A - LOZAN KONFERANSI İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR:

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, üç önemli sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki, görüşmelerin nerede ve ne zaman yapılacağıdır. TBMM Hükûmeti, daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken Batılı Devletlere verdiği bir nota ile, barış konferansının 20 ekimde İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir¹. Ancak Müttefikler bu görüşe itibar etmemişler ve konu ile ilgili olarak kendi aralarında görüşmelere başlamışlardır. Sonuçta tarih olarak 13 kasımda, yer olarak ise Lozan'da karar kılınmıştır. 27 ekim tarihli bir nota ile TBMM ve İstanbul Hükûmetlerini ayrı ayrı konferansa davet etmişlerdir².

¹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 88.

² *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, VI, Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969, s. 109.

Verilen bu nota ile bir sorun çözümlenirken bir başka sorun ortaya çıkmıştır. Mütteliklerin, hem TBMM Hükûmeti'ni, hem de İstanbul Hükûmeti'ni davet etmeleri, Türk ulusunun hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorununun doğmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa kısa bir süre önce TBMM Hükûmeti'nin Türkiye Devleti'nin tek temsilcisi olduğunu bildirmesine rağmen³ İstanbul Hükûmeti Sadrazamı Tevfik Paşa, ortak ilkeler tespit etmek amacıyla bir telgraf çekmiştir. TBMM'nde büyük bir tepkinin doğmasına neden olan telgraf şöyledir: "Konferansa, hem Babîli hem de Büyük Millet Meclisi davet edilmiştir. Babîli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülemez. Babîli, tüm baskılara rağmen Sevr Antlaşması'nı onaylamamış ve işgalin etkisini azaltmak için çalışmıştır. Yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanması bu gün şart olmuştur. Bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisi'nce tayin edilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesi, eğer bu uygun görülmezse heyetimizden Ziya Paşa'nın oraya gönderileceği beyan olunur"⁴. İstanbul Hükûmeti'nin Konferans'a katılmak istemesi ve elde edilen büyük zafere ortak olması, zaten kabul edilmeyen İstanbul Hükûmeti'nin yanı sıra saltanat kurumunun da varlığını tartışır hale sokmuştur. Saltanatı kaldırmak için uygun bir ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki bu yoğun tepkiyi iyi kullanmış ve sorunun tümünden çözümü için saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Nihayet 1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının vermiş oldukları teklif Meclis'te kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır⁵. Böylelikle İstanbul Hükûmeti'nin Konferans'a katılması engellenmiş, daha da önemlisi 600 yıllık bir hanedanın yönetimi son bulmuş ve cumhuriyet yolu açılmıştır.

Ankara'nın karşılaştığı üçüncü sorun ise TBMM'ni temsil edecek heyetin başkanının kim olacağı sorunudur. Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündeme gelmiştir⁶. Ancak heyet başkanlığı için birçok kişinin aklına

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969, s. 1236, Vesika No: 26.

⁴ *Nutuk*, III. Cilt, s. 1237, Vesika No: 26.

⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24. Cilt, s. 314.

⁶ Heyet başkanlığı için çeşitli isimler gündemdedir. Rauf Bey'den başka, Fethi Bey ve Yusuf Kemal Bey'in Lozan'a gitmek istedikleri Fethi Bey'in anlarından anlaşılmaktadır. Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey'in kendisine şu sözleri sarfettiğini yazmaktadır: "Eğer sulh heyetine siz reislik ederseniz Hariciye Vekili olarak sulha katılıyorum ve devlet hizmetimi böyle tamamlamak isterim". Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 326...., Bunun yanı sıra İsmet Paşa anılarında Kazım Karabekir Paşa'nın da Lozan'a gitmek istediğini belirtmektedir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 44.

gelen ilk kişi dönemin Vekiller Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) olan Rauf Bey'dir. Her ne kadar Rauf Bey anılarında Lozan'a gitmek istemediğini açıklıyorsa da⁷, daha sonraki tavırlarından Lozan'a gitmeyi çok istediği anlaşılmaktadır. Rauf Bey'in heyet başkanlığını istemesindeki temel neden Mondros'tur. Daha önceki yıllarda Mondros gibi olumsuz bir mütarekeye imza koyan Rauf Bey, bu konferansa katılarak hem eleştirilerden kurtulacak, hem de Batılılar ile hesaplaşma imkanı bulacaktı.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Rauf Bey, Fethi Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Yusuf Kemal Bey gibi devrin önde gelen isimleri heyet başkanlığı için akla gelen ilk isimlerdir. Ancak bu konuda belirleyici kişi konumunda bulunan Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ise aklında çok farklı bir isim vardı. Bu kişi, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinden başarı ile çıkan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malûm veçhile İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesini ifa edip edemeyeceğini mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müsbet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın heyet-i murahhasa reisi olması için daha evvel, Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususî ve mahrem olarak yazdığım şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekaleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delalet eylemesini rica ettim. Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, heyet-i murahhasa riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti"⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarının yanı sıra, Ali Fuat Paşa ise Meclis Başkanı'nın Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın fikirlerini aldıktan sonra kararını bildirdiğini belirtmektedir⁹.

Heyet başkanlığı konusunda temel tartışma İsmet Paşa ile Rauf Bey isimleri üzerinde olmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet

⁷ Rauf Bey anılarında, kendisinin Vekiller Heyeti Reisi olduğu için Lozan'a gitmesinin imkansız olduğunu ve bu nedenle de İsmet Paşa'yı kendisinin tavsiye ettiğini açıklamaktadır. Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Takın Tarihimiz*, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s. 52-53.

⁸ *Nutuk*, II. Cilt, s. 682.

⁹ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 109.

Paşa'yı tercih etmesinde ve Rauf Bey'i tercih etmemesinde bir takım etkenler rol oynamıştır. Herşeyden evvel Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi olması, onun Lozan'a gitmesini engellemekteydi. Çünkü diğer devletler hariciye vekilleri düzeyinde temsil edilirken Türk tarafının vekiller heyeti reisliği düzeyinde temsil edilmesi mümkün değildi. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, kendisinin katılmadığı bir konferansa çok güvendiği bir kişinin gitmesinden yana idi. Rauf Bey'e bu yönde fazla güven duyduğu söylenemezdi. Oysa İsmet Paşa, kendisini Mudanya'da kanıtlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki barışı her yönüyle gerçekleştirecek bir kişi idi. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın barış ile ilgili düşüncelerine karşı çıkabilir ve kendisine göre kararlar alabilirdi.

Bu gelişmelerden sonra, Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliği görevinden istifa etmiş ve heyet başkanlığına getirilecek olan İsmet Paşa bu görevi seçilmiştir¹⁰. Böylece İsmet Paşa'nın heyet başkanlığı için hiçbir engel kalmamıştır. Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey diğer delegeler olarak belirlenmiş ve Lozan'a gidecek olan heyet kesin şeklini almıştır¹¹.

Türk heyeti Lozan'a hareket etmeden önce Hükûmet tarafından bir talimatname verilmiştir. 14 maddeden oluşan talimatnameye göre; özellikle Ermeni yurdu ve kapitülasyonların kaldırılması konularında taviz verilmemesi istenmiştir¹².

Talimatnamenin verilmesi ile tüm hazırlıklar tamamlanmış ve Türk heyeti Ankara'dan ayrılmıştır¹³.

B - GÖRÜŞMELERİN BAŞLAMASI VE KONFERANSIN BİRİNCİ DÖNEMİ:

Lozan Barış Konferansı gecikmeli olarak¹⁴ 20 Kasım 1922'de başlamıştır¹⁵. Batılı Devletlerin temsilcileri Konferans'ın oldukça kolay geçeceği

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Devre, 24. Cilt, s. 208; İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 45.

¹¹ Lozan'a giden Türk Heyeti'nin tam listesi için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s. 39.

¹² *Türk İstiklâl Harbi*, s. 117-118.

¹³ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁴ Konferans daha önce belirlenen tarih olan 13 Kasım yerine ancak 20 Kasım'da başlayabilmiştir. Gerekçe olarak İngiltere'deki seçimler gösterilmesine rağmen Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları da etkili olmuştur.

¹⁵ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 58.

düşüncesiyle gelmişlerse de¹⁶, daha ilk günkü konuşmalarda¹⁷ bu düşüncelerinde yanıldıklarını görmüşlerdir. Her iki tarafın da¹⁸ taban tabana zıt amaçlar için Lozan'a gelmiş olmaları ve bunu her fırsatta dile getirmeleri Konferans'ın çok zor geçeceğinin habercisi olmuştur.

Görüşmelerde, İngiltere Lord Curzon, Fransa Camille Barrère, İtalya ise Marki Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, Yunanistan Venizelos, Boğazlar ile ilgili görüşmelere katılmak için, Sovyet Rusya ise Çiçerin tarafından temsil edilmişlerdir. Ayrıca A.B.D. de gözlemci sıfatıyla Konferansa katılmıştır.

Türk heyeti elde edilen askerî zafere, bir de diplomatik bir zafer eklemeyi amaçlamakta ve bu nedenle de Mudanya Mütarekesini esas almaktaydı. Buna karşılık Batılılar, Konferansı I. Dünya Savaşı'nın sonuçları ile ilgili olarak görmekteydiler ve bu yüzden de Mondros'un ruhuna uygun bir antlaşma için çalışmalar yapmaktaydılar¹⁹.

Konferans'ın ilk döneminde heyet ile hükümet, bir başka deyişle İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında ciddi bir görüş ayrılığı çıkmamıştır. İsmet Paşa, Konferans boyunca her akşam, görüşmelerden sonra Ankara'ya rapor vermiş ve duruma göre yeni talimatlar istemiştir²⁰. Ancak bu telgrafların sağlıklı olarak yerine ulaştığını söylemek mümkün değildir. Rauf Bey zaman zaman telgrafların geç ve yanlışlarla dolu olarak geldiğinden yakınmıştır²¹. Bu dönemde heyet, Mustafa Kemal ve Hükümetin desteğini almakla birlikte, İkinci Grubun baskısını devamlı üzerinde hissetmiştir. Heyete, İkinci Grubun kimsenin alınmaması, bu grubun heyete karşı katı

¹⁶ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Ankara, 1971, s. 51; Ayrıca Konferansta ciddi bir mukavemetle karşılaşmayacağını düşünen Lord Curzon bile, pek fazla bir hazırlık yapmadan gelmiştir. Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, III. Cilt, London, 1928, s. 322.

¹⁷ Konferansın açılış günü, İsmet Paşa, diplomatik kuralları hiçe sayan oldukça sert bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma diğer heyetler üzerinde çok tesiri yapmıştır. Bu konuşmanın tam metni için bkz. Cemil Bilsel, *Lozan*, II. Cilt, İstanbul, 1933, s. 15-16; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 64-65.

¹⁸ İki taraf sözünü özellikle kullanıyorum. Çünkü bir tarafta irili ufaklı Batılı Devletler, öte tarafta Türkiye bulunuyor. Türkiye bu konferans boyunca bu devletlerle tek başına uğraşmak zorunda kalmıştır.

¹⁹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971, s. 25.

²⁰ Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III. Cilt, İstanbul, 1968, s. 994.

²¹ Simeon İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967, s. 207.

bir tavır takınmasına neden olmuştur²². İkinci Grup mebuslarının sert eleştirileri karşısında Rauf Bey, İsmet Paşa'yı ve heyeti savunmak zorunda kalmıştır²³.

Birinci dönemdeki görüşmelerde, Türk tarafı İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar ve imtiyazlar, İtalya ile ise kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj gibi konularda büyük bir çatışma içine girmiştir²⁴. Ayrıca Yunanlılar da tamirat, Trakya ve mübadele sorunlarında zorluk çıkarmışlardır.

Musul, Doğu Trakya (Karaağaç), maliye, kapitülasyonlar ve Yunan tamiratu sorunlarında, şubat 1923'e gelinmesine rağmen hiç bir ilerleme kaydedilmemiştir²⁵. Sonuçta görüşmeler çıkmaza girmiş ve 4 şubatta Konferans kesilmiş; böylece görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türk heyeti de diğer heyetler gibi Lozan'dan ayrılmıştır.

C - KONFERANSIN KESİNTİYE UĞRADIĞI DÖNEMDE TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMLİ OLAYLAR :

4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemdir. Bu dönemde bir yandan Konferans'ın yeniden başlayabilmesi için çalışmalar yapılırken, diğer yandan Türkiye'de Konferans ile doğrudan veya dolaylı olarak bir takım gelişmeler göze çarpmıştır.

Konferans ile dolaylı da olsa ilgisi olan olaylardan ilki İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir. 17 Şubat 1923'te toplanan bu Kongre, TBMM Hükûmeti'nin ekonomik görüşlerini ve barış koşullarını Batı'ya iletmesi açısından önemli vesile olmuştur²⁶. Kongre'de yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve sosyalist ekonominin benimsenmediği gibi ilkeler sıkça vurgulanarak kapitülasyonlardan ve imtiyazlardan vazgeçmek istemeyen Batılı Devletlere bu yönde bazı mesajlar verilmiştir.

İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Lozan'daki Türk heyeti Ankara'ya ulaşmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nden dönen Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın Eskişehir'de buluşarak birlikte Ankara'ya gelmeleri

²² Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento, Ankara*, 1964, s. 91.

²³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Devre, III. Cilt, s. 148-162.

²⁴ Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 578.

²⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I. Devre, III. Cilt, s. 1258; *Tan Gazetesi*, 29 Ocak 1923.

²⁶ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 52.

ve İsmet Paşa'nın Hükümet ile Meclis'ten evvel Mustafa Kemal Paşa'ya açıklamalarda bulunması bazı çevrelerce hoş karşılanmamıştır²⁷.

27 şubattan itibaren TBMM'nde Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında heyet ve hükümet sert eleştirilere uğramışlardır. Özellikle Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Yusuf Ziya Bey ve Durak Bey gibi İkinci Grubun önde gelen mebusları, başta Musul, Karaağaç ve malî konular olmak üzere birçok konuda İsmet Paşa ve Rauf Bey'i sıkıştırmışlardır²⁸. Bu görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa, tam anlamıyla heyetten yana tavır almış ve heyetin meclise değil, hükümete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak bu yöndeki tartışmalara son vermiştir²⁹.

Meclis'teki tartışmalardan hemen sonra, görüşmelerin tekrar başlayabilmesi için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. 8 martta bir nota ile Batılı Devletlere barış koşulları açıklanmıştır. Bu projeye göre; Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içinde çözümlenecek, anlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktır. Karaağaç Yunanistan'a terkedilecektir. Boğazların statüsü ve azınlıklar sorununda bir anlaşmazlığın olmadığı açıklanmış, ancak borçların ödenmesi konusunda anlaşma sağlanamamıştır³⁰. Müttefikler bu notaya, 28 martta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 nisanda yeniden başlayacağını duyurmuşlardır³¹.

Türk notasının karşı tarafça kabul edilmesi üzerine, Ankara'da ikinci dönem için yapılan çalışmalara daha da hız verilmiştir. İlk iş olarak 1 Nisan 1923'te Birinci TBMM feshedilmiştir³². Meclis'in feshedilmesinde Lozan Konferansı'nın büyük bir etkisi olmuştur. Gerek Konferans'ın devam ettiği sırada, gerekse kesilme dönemindeki tartışmalarda, İkinci Grup mebuslarının tutumu, fesih işleminin çabuklaştırılmasında etkili olmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında, Lozan Barışı'nın mevcut mecliste onaylanmasının mümkün olmayacağı savunulmuş ve Meclis'in feshi yoluna gidilmiştir³³.

²⁷ *Nutuk*, II. Cilt, s. 720.

²⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III. Cilt, s. 1305-1322; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV. Cilt, s. 1-191; Ayrıca Rıza Nur, II. Grup Mebuslarını Rauf Bey'in kışkırttığını iddia etmektedir. Dr. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 1190.

²⁹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, IV. Cilt, s. 173.

³⁰ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 105.

³¹ Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 109; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, 229 *Türk İstiklal Harbi*, s. 217.

³² *Nutuk*, II. Cilt, s. 727-728.

³³ Fethi Okyar, *a.g.e.*, s. 100.

Lozan Konferansı ile ilgili bir başka gelişme ise Amerikalı Chester Grubu'na verilen imtiyazdır³⁴. Madenler, petrol kaynakları, demiryolları ve limanlar ile ilgili olarak verilen bu imtiyazla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmak ve Konferans'ta A.B.D.'nin desteğini almak amaçlanmıştır³⁵.

Bütün bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, kesilme döneminde Mustafa Kemal Paşa, Türk heyetinin gücünü arttırmak için çeşitli tedbirler almıştır³⁶. Bu sayede heyetin, diğer bir deyişle İsmet Paşa'nın Lozan'da daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.

D - GÖRÜŞMELERİN YENİDEN BAŞLAMASI VE ANTLAŞMANIN İMZALANMASI :

Konferans'ın ikinci dönemi, tüm heyetlerin gelmesinden sonra, 23 Nisan 1923'te başlamıştır³⁷. Bu dönemde Türk heyetinin başkanı yine İsmet Paşa olmakla birlikte, müttefiklerin heyet başkanlarında değişiklikler olmuştur. Sir Horace Rumbold, İngiltere; General Pelle, Fransa; Montagna ise İtalya heyetinin başkanı olarak Lozan'a gelmiştir³⁸.

İkinci dönem, değişik açılardan birinci döneme göre farklılıklar taşımaktaydı. Her şeyden evvel Türk heyeti bu yeni dönemde daha rahat bir konuma gelmişti. Heyet, Meclis'in feshedilmesi ile İkinci Grub'un baskısından kurtulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam desteğini sağlamıştı. Bunun yanı sıra istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin ilk dönemde olduğu kadar zorluk çıkarması beklenmemekteydi.

Gerçekten de birinci dönemde ve kesilme dönemindeki gelişmelerde, İngiltere ile ilgili sorunlar, büyük ölçüde çözümlendiği için bu dönemde daha çok malî ve ekonomik konular gündeme gelmiştir. Bu nedenle de Türk heyeti genellikle Fransız ve İtalyan temsilcilerle karşı karşıya gelmiştir. Bu arada Yunanistan ile de tamirat konusunda ilişkiler gerginleşmiştir.

³⁴ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıncılığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25. Cilt, Sayı 4, 1970, s. 294.

³⁵ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 161.

³⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara, 1974, s. 59.

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 323; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 234.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I. Cilt, İstanbul, 1966, s. 252.

İkinci dönemin ilk dönemden bir farklı yanı da, Türk heyeti ile TBMM Hükûmeti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi, hatta kopma noktasına gelmesidir. İsmet Paşa'nın aldığı talimatların dışına çıkması, Rauf Bey'i aşarak doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurması ilişkilerin bozulmasında oldukça etkili olmuştur. Rauf Bey açısından çok büyütülen bazı tartışmaları ve görüş ayrılıklarını, İsmet Paşa fazla önemli bulmamıştır. İsmet Paşa'ya göre, Lozan'da güçlük değil, münakaşa vardı. Ayrıca haberleşme gizli kapaklı değildi ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan raporlar, Rauf Bey tarafından okunduktan sonra kendisine verilmekteydi³⁹.

Heyet ile Hükûmetin görüş ayrılığına düştükleri ilk konu, borçların ödenmesi ile ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'ya verdikleri talimatta, İstanbul'un boşaltılması ve borçların Frank olarak ödenmesi konusunda taviz vermemesini istemişlerdir⁴⁰. İsmet Paşa, bu kesin talimata rağmen borçların altın veya Sterlin olarak ödenmesi teklifi karşısında bir süre bocalamış ve talimata aykırı hakeret etmeye başlamıştır. Ancak Ankara'nın ısrarlı tutumu karşısında Batılıların bu teklifini kabul etmemiştir⁴¹.

Borçların ödenmesi konusunda soğuyan ilişkiler, Yunanistan'dan istenen savaş tamirati konusunda daha da gerginleşmiştir. Bu sorun Türk-Yunan ilişkileri açısından olduğu kadar, İsmet Paşa-Rauf Bey açısından da önemlidir. Türk Hükûmeti'ne göre, en mamur şehirleri yıkan, yakan ve harebeye çeviren Yunanlılar'dan tamirat bedeli mutlaka alınmalıydı⁴².

Yunan Heyeti Başkanı Venizelos, tamirat bedeline karşılık olarak Karaağaç'ı teklif etmesine rağmen⁴³ Türk Hükûmeti İsmet Paşa'ya verdiği talimatta bu teklifin kesinlikle kabul edilmemesini istemiştir⁴⁴. Ankara'nın bu kesin talimatına rağmen İsmet Paşa, 26 Mayıs tarihli telgrafında Karaağaç'a karşılık tamirattan vazgeçtiğini bildirmiştir. İsmet Paşa'nın bu kararına karşı olarak, Hükûmet ve Mustafa Kemal Paşa, tamirattan vazgeçilmesinin mümkün olamayacağını tebliğ etmişlerdir⁴⁵.

³⁹ İsmet İnönü, "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", (Haz. Abdi İpekçi), *Milliyet*, 17 Kasım 1964.

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 328.

⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 329-333.

⁴² *Vakit*, 9 Mayıs 1923.

⁴³ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 335.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s. 229-230.

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi*, s. 236-237.

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Hükûmetin telgraflarına cevap olarak, 28 mayısta bir rapor göndermiştir. İsmet Paşa, raporunda; talimatların dışına çıkmadığını, diğer konularda başarı sağlanması amacıyla bu yolu tercih ettiğini ve bu konularda başarı sağlanmazsa alınan kararın geçersiz sayılacağını belirtmiştir⁴⁶.

Sonuçta tamirat sorunu, Mustafa Kemal Paşa'nın "tamirati kabul etmek veya etmemekte ısrar yoktur" şeklindeki telgrafı ile İsmet Paşa'nın istediği gibi sonuçlanmıştır⁴⁷.

Tamirat sorunu nedeniyle gerginleşen ilişkiler, kuponlar ve imtiyazlar konularındaki anlaşmazlıklar yüzünden kopma noktasına gelmiştir. İsmet Paşa'ya bu konuda verilen talimatta kuponlar sorunu çözümlenmeden önce hiç bir konuya girilmemesi istenmiştir. İsmet Paşa kendisine verilen bu talimata uymadığı gibi, Ankara'ya çektiği telgrafta, Hükûmetin tutumunu 93 Harbinin saraydan yöneltilmesi ile kıyaslamış ve barışı yapmaları için Rauf Bey ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'i Lozan'a davet etmiştir⁴⁸. İlişkilerin bütünüyle kopması anlamına gelen bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa duruma müdahale etmiş ve İsmet Paşa'yı haksız bulduğunu bildirmiştir⁴⁹. Bununla birlikte İsmet Paşa'yı desteklemeye devam eden Mustafa Kemal Paşa, anlaşmazlıklardan daha çok Rauf Bey'i sorumlu tutmuştur⁵⁰.

Barış için tüm engellerin ortadan kalkmasından sonra, İsmet Paşa imza için Hükûmet'ten cevap beklemeye başlamıştır. Gerek 16, gerekse 17 temmuz tarihli telgraflarına cevap verilmemesi üzerine, 18 temmuzda doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmiştir. 19 temmuzda Mustafa Kemal Paşa'dan antlaşma imzalanmasına dair telgrafı alan İsmet Paşa⁵¹, 24 temmuzda Barış Antlaşmasını imzalamıştır⁵².

Dış sorunları büyük ölçüde çözümleyen, buna karşılık içte önemli siyasal çekişmelere neden olan Lozan Barışı'nın önemli koşulları şunlardır:

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi*, s. 237.

⁴⁷ *Nutuk*, II. Cilt, s. 777-778.

⁴⁸ *Nutuk*, II. Cilt, s. 785; Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 339-340 Rauf Orbay, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁹ *Nutuk*, II. Cilt, s. 785-786; Rauf Orbay, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁰ *Nutuk*, II. Cilt, s. 786-787.

⁵¹ *Nutuk*, II. Cilt, s. 787.

⁵² Bu andlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kumu Yay., Ankara, 1983, s. 67-242.

1 - Sınırlar :

a) Güney Sınırı : TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde saptanan sınır, Lozan'da onaylanmıştır.

b) Irak Sınırı : Bu sorun Lozan'da çözümlenememiştir. Bu nedenle Irak Sınırı (Musul Sorunu), Konferans'ın bitmesinden sonra 9 aylık bir sürede çözümlenmek üzere Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır.

c) Batı Sınırı : Meriç nehri sınır olarak kabul edilmiş ve tamirat bedeline karşılık Yunanistan'dan Karaağaç alınmıştır. Ayrıca Türkiye'ye yakın Ege adalarında silâhtan ve askerden arındırılması kabul edilmiştir.

2 - Boğazlar : Sovyet ve İngiliz tezlerinin tartışıldığı görüşmeler sırasında Türk tarafı, İngiltere'nin fazla zorluk çıkarmasını engellemek için İngiliz tezine yaklaşmıştır. Buna göre Boğazlar Türkiye'nin başkanı olacağı uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek ve her iki yakası askersiz hale getirilecektir.

3 - Kapitülasyonlar : Türk toplumunun gelişmesine, güçlenmesine engel olan kapitülasyonlar tümüyle kaldırılmıştır.

4 - Osmanlı Borçları : Borçlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında pay edilmiş, ödemelerin belirli taksitlerle yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Batılıların ödemelerin altın ya da Sterlin yapılması teklifleri Türk tarafınca kabul edilmemiştir.

5 - Savaş Tazminatı : Batılıların Türkiye'den istedikleri savaş tazminatı kabul edilmemiş, buna karşılık Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatına karşılık Karaağaç alınmıştır.

6 - Azınlıklar : Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm azınlıkların Türk uyruklu oldukları benimsenmiş, ve onlara hiç bir ayrıcalık tanınmamıştır. bu arada Yunanistan'daki Türkler ile Türkiye'deki Rumların karşılıklı olarak değiştirilmeleri kabul edilmiştir. İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler bu mübadelenin dışında tutulmuşlardır.

Yeni Türk Devleti'nin tüm dünya tarafından kabul edilmesi anlamına gelen Lozan Barışı'nın geriye sorun bırakmadığını savunmak mümkün değildir. Sonraki yıllarda Musul, Borçlar, Boğazlar ve Hatay sorunları tekrar gündeme gelmiş ve o dönemin koşullarına göre çözümlenmiştir. Türkiye bu sorunlardan sade Musul sorununda başarı sağlayamamıştır.

SONUÇ

Lozan Konferansı'nın birinci ve ikinci dönemleri, gerek gündeme gelen sorunlar, gerekse içte ve dışta yarattığı etki bakımından farklı olaylara sahne olmuşlardır.

Birinci dönemde genellikle arazi ile ilgili konular görüşülmüş ve bu nedenle de Türkler ile İngilizler karşı karşıya gelmişlerdir. Buna karşılık ikinci dönemde malî ve ekonomik sorunlara ağırlık verilmiştir. Bu dönemde Türkiye üzerinde ortak ekonomik çıkarları bulunan Batılı devletler, Türk tezlerine karşı birlikte hareket etmişlerdir.

Görüşmeler sırasında, başta İsmet Paşa olmak üzere, tüm heyet üyeleri çok yorulmuş ve yıpranmışlardır. Bu yorgunluk zaman zaman bezginliğe dönüşerek, heyet-hükümet ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. İsmet Paşa, içinde bulunduğu koşullardan dolayı talimatların dışına çıkmış ve bu davranışı Rauf Bey tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bu sürtüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa, iki taraf arasında bir yandan denge kurmak isterken, öte yandan İsmet Paşa'nın Ankara'daki en büyük destekçisi olmuştur. İsmet Paşa, hemen bütün sorunlarda, barışın bir an evvel imzalanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı yanında bulmuştur.

Konferans sırasında beliren İsmet Paşa-Rauf Bey anlaşmazlığının gerçek nedeni olarak borçlar, tamirat ve kuponlar konularındaki görüş ayrılıklarını göstermek doğru değildir. Bu sorunlar zaten var olan görüş ayrılıklarının ortaya çıkması için bir gerekçe olmuştur. Her şeyden evvel İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında siyasal açıdan görüş ayrılıkları mevcuttur. Rauf Bey'in gerek İkinci Grup ile olan ilişkileri, gerekse saltanat ve hilâfet hakkındaki düşünceleri bunun en açık kanıtıdır. Bu arada görüş ayrılıkları heyet başkanlığı sorunu nedeniyle artmış ve nihayet görüşmeler sırasında ki talimatlara uyup uymama tartışmasıyla da kopma noktasına gelmiştir. Aslında Lozan Konferansı'nı İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkaran bir olay olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu iki önemli şahsiyet arasındaki kutuplaşma antlaşmanın imzalanmasından sonra da devam etmiştir. İlk olarak Rauf Bey, Vekiller Heyeti Reisliğinden istifa etmiş ve Ankara'dan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra cumhuriyetin ilânı üzerine tartışmalar yeniden başlamış ve olaylar Rauf Bey'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayında yer almasına kadar ilerlemiştir. Son söz olarak denilebilir ki; Lozan'da başgösteren görüş ayrılıkları İsmet Paşa ile Rauf Bey'in iki siyasal hasım haline gelmelerine yol açmıştır.